

Göktürk Dönemi Madeni Kapları

J. Özlem Oktay Çerezci*

Göktürk Dönemi diğer sanat dallarında olduğu gibi maden işçiliği bakımından da önemli eserler ortaya koymuştur. Özellikle VIII. yüzyılın ortasında yoğun biçimde kullanıldıkları görüşü ağırlık kazanan Göktürk Dönemi'ne ait madeni kaplarda tunç, gümüş, altın ve bunların alaşımlarına rastlamak mümkündür. Bunlar arasında en çok gümüş kaplar karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte sözü edilen kapların bazen saf gümüş değil ama bakır ve altın da içerdikleri bilinmektedir. Özellikle VI. yüzyıldan sonra saf gümüş ürünlerin yanı sıra bakır ve yoğun bakır-altın ihtiva eden kaplar Güney Sibirya'da karşımıza çıkar.¹ Ayrıca altın kaplama örneklerin varlığı da bilinmektedir.²

Göktürk Dönemi kaplarının çoğu mezarlardan ele geçmiş örneklerdir; bir kısmının aşınmış olarak günümüze gelmesi onların zamanında kullanıldıklarını düşündürmektedir. Bu kapların bazıları, içlerine su ya da kırmızı konarak ant içme, dua, saç törenlerinde kullanılmaktaydılar. Göktürklerde arkeolojik anıtlarda, taş heykellerin dikildiği temel çukurunda sunu kaplarına rastlanılması bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bununla birlikte söz konusu kapların çoğunun kullanılmak üzere değil ölen kişinin ruhunu temsil etmek üzere üretildiği hakkında görüşler oldukça yoğundur.³

* Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, jale.ozlem.oktay@msgsu.edu.tr ORCID:0000-0002-5345-1935

1 Andrei Borodovskiy, "Metal Makeup of the Old Turkic Silver Ware of Southern Siberia", *3. Uluslararası Avrasya Arkeoloji Kongresi. Avrasya'da Türklerin Etno-Kültür Tarihi. ICEA 2011 Demirci Bildiriler*, ed. Semih Güneri, Anadolu Avrasya Enstitüsü, Bilim Ofset, İzmir 2012, s. 11-12; A. N. Berştam (haz.), *Trudi Semireçenskoy Arheologičeskoj Ekspeditsii "Çuyskaya Dolina", Materialı i İssledovaniya po Arheologii SSSR*, no.14, Moskva, s. 77; J. Özlem Oktay, *VI-IX. Yüzyıllarda Orta ve İç Asya'da Maden Sanatı: Göktürk Devri* yayımlanmamış doktora tezi, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 216-218.

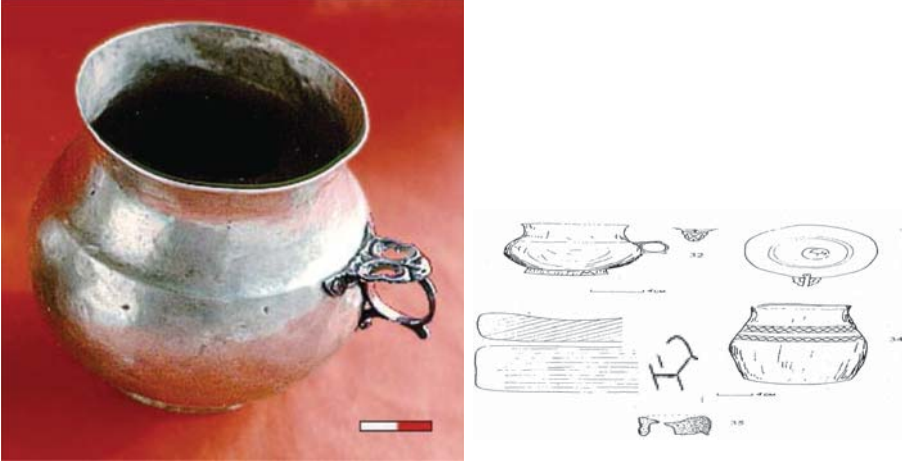
2 Sev'yan İ. Vaynşteyn, *İstoria Narodnogo Iskusstva Tuva*, Moskva 1974, s. 62; Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2017; Aiman Dosımbayeva, *Zapadny Tyurkskiy Kaganat Kul'turnoe Nasledie Kazahskoy Stepi*, Almatı 2006.

3 Vladimir Kubarev, "Kamenne Babı", *Tyurkskoe Nasledie Evraziı VI-VIII. vv.*, Almatı, 2012, s. 104.

Sözü edilen kaplar formlarına göre tiplere ayrılmaktadırlar (Tablo: 1):

Tip 1. Alçak kaideli, şişkin gövdeli, yuvarlak kulplu ve kısa iç bükey boyunludurlar, bu tiptekilerin hemen hepsinin kulpu mevcuttur. Gövde ile boyun kısımları arasında bir bilezik dolanmaktadır. Önemli özellikleri arasında kaidelerinin tabanında bazılarının kazıma olarak dağ keçisini taşımalarıdır. Ayrıca pek çoğunun gövde ile kulp arasında ya da kulpu üzerinde kemer pullarını andıran dört yapraklı rozet formu bulunması dikkat çeken diğer bir noktadır. Hemen hemen hepsinde döküm, lehim ve perçin teknikleri uygulanmıştır. Bu tipteki kaplarla çoğunlukla Dağlık Altay mezarlarında karşılaşılmaktadır; Katanda; Tüekta, kurgan 3; Yustid ve Tuva gibi merkezler başta gelmektedir.⁴ (Görsel 1a-j). Moğolistan (Bilge Kağan Mezar Külliyesi; altın)'dan örnek ise sade kulpu ile karşımıza çıkmaktadır.⁵

Tip 2. Şişkin gövdeli, kısa düz boyunlu, düz ağızlıdırlar, halka formu kulpu bulunmaktadır. Dip kısmı düz değil, hafif ovaldir; bu yüzden tören kabı olarak kullanıldıklarını düşünmek mümkündür. Altay, Tuva, ve Moğolistan örneklerine sahiptir. Ayrıca Dağlık Altay'da-Kuray IV Kurgan 1'den de bir örnek ele geçmiştir.

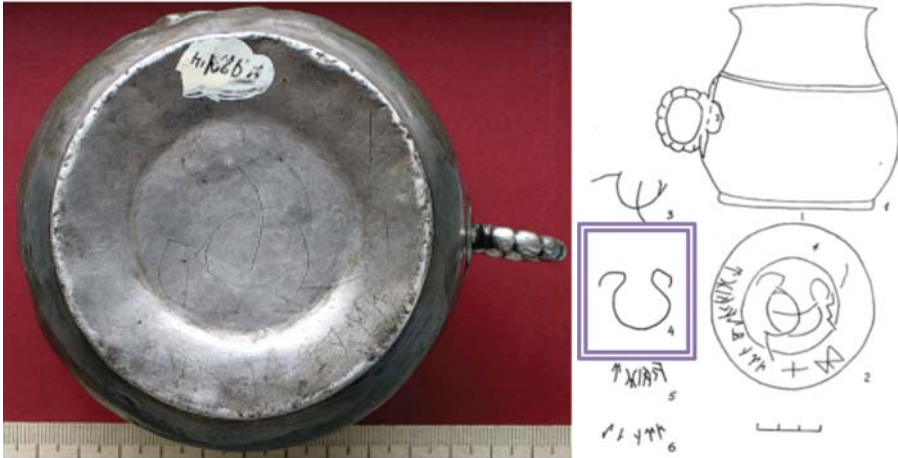

Görsel 1a: Yustid XII; Altay'dan gümüş kap, VIII-IX.yy. (Oktay, s. 323)

- 4 D. G. Savinov, *Narodi Yujnoy Sibiri v Drevnyurkskuyu Epohu*, Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1984, s. 124.
- 5 Dovdoi Bayar, "Eski Türk Anıtları ve Taş Heykelleri", *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, ed. Samih Rifat, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2006, s. 105, res. 51; <http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2000/05/11.html>, 05.05.2018; http://altay.gasu.ru/RUNIKA_1.HTML, 05.05.2018.

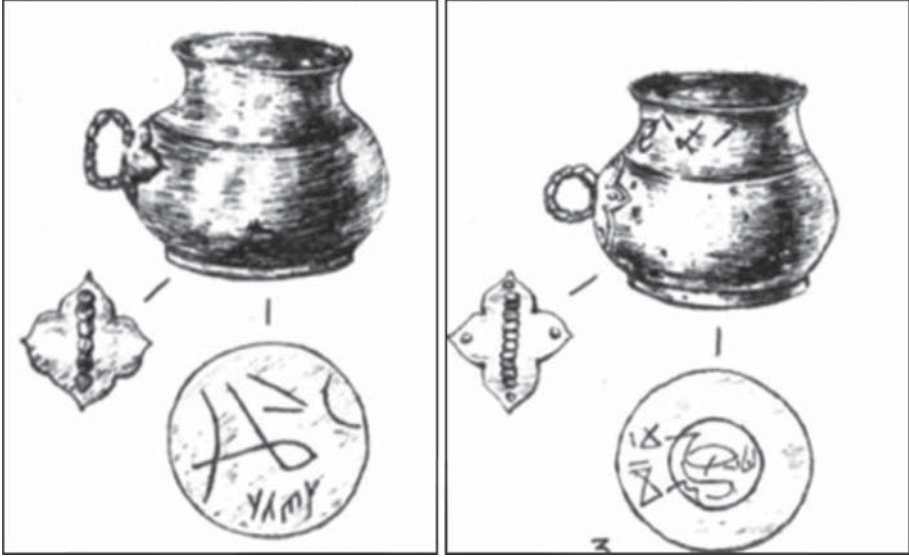

Görsel 1b: V. I. Maljuşenko Özel Koleksiyonu, iki gümüş kaptan biri, 2 adet dağ keçisi tamgası kaidenin altında yer almaktadır. (Kubarev, 2015, fig.2)

Görsel 1c: Tüekta, Kurgan 3

<http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2000/05/11.html>

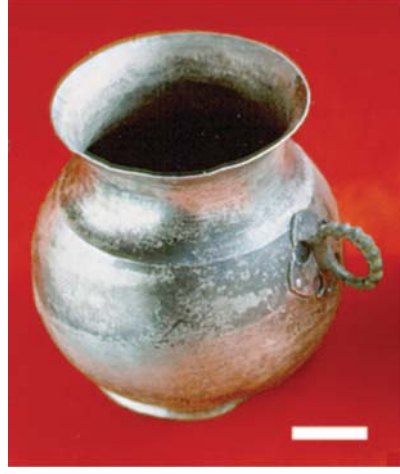
Görsel 1d-e: Altay'dan iki gümüş kap
(<http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2000/05/11.html>)

Görsel 1f: Katanda'dan gümüş kap (http://altay.gasu.ru/RUNIKA_1.HTML)

Görsel 1g: Talduair I Kurgan 1 (Altay), VIII-IX.yy., gümüş (Oktay, s. 328)

Görsel 1h: Balık-Sook I Kurgan 11 (Altay), VIII-IX.yy., gümüş (Oktay, s. 329)

Görsel 1i: Kuray (Altay), VIII-IX.yy., gümüş (Oktay, s. 330)

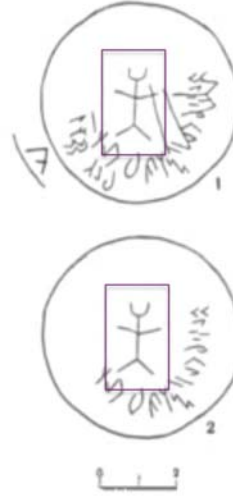

Görsel 1j: Bertek-XX, Mezar 1 (Altay) Geç Göktürk Dönemi (Oktay, s. 325)

Tip 3. Şişkin gövdeli, kısa ayaklı, uzun ve iç bükey boyunlu ve kulpludur. Bunların daha çok tören kapları olarak kullanıldıkları düşünülmektedir. Bu tipteki kaplar Minusinsk Havzası için temel ayırt edici özelliklerden biridir (Görsel 2 a-b).⁶ Bu tip kaplarda tamga ve Türk runik yazıtlara rastlanması önemlidir. Tip 1’de olduğu gibi kulp ile gövde arasında ya da kulp üzerinde rozet formu görülmektedir.

Görsel 2a: Kuray IV Kurgan 1’den (Dağlık Altay) gümüş kap, VII-VIII.yy. (Gavrilova, ill. XXXI.40)

Görsel 2b: Hakas-Minusinsk Havzası’ndaniki gümüş kap (http://altay.gasu.ru/RUNIKA_1.HTML)

6 Viktor Yakovleviç Butanayev-Erhan Aktaş, “Hakasya’dan Runik Yazılı Yeni Bir Gümüş Maşrapa”, *Karadeniz*, S. 14, 2012, s. 188-195.

Tip 4. Düz kısa ayaklı, şişkin gövdeli, kulplu, uzun düz boyunlu: Bu tipteki altın ve gümüş kaplar Altay ve Minusinsk Havzası'nda ele geçmiştir. Bu kaplar VII.-VIII. yüzyılda özellikle Sayan-Altay, Moğolistan ve Tuva'da da bu tip kapların yaygın olduğu bilinmektedir. Altay'dan Katanda'dan, Kuray bozkırından ve Tuyahta'dan örnekler mevcuttur. Genellikle kulpa sahip bu tip, bazen kulpsuz olarak da üretilmiştir. Kulpsuz olanlar en yoğun olarak VII-IX. yüzyıl anıtlarından çıkarılmıştır. Bunlara Güney Sibirya'da, Altay'da (Katan'da, Kuray, Tuyahta), Minusinsk Havzası'nda (Bidja, Kopöni), Tuva'da (Mogun-Tayga) rastlanmaktadır. Yustid Nehri üzerinde gevikli taşın altında, kulplu gümüş bir kap ele geçmiştir ve tarih olarak VII-VIII. yüzyılı göstermektedir.⁷

Tip 5. Kaidesiz, yarı küresel formdadır ve kulpu bulunmamaktadır. Altın veya gümüş örnekleri ile karşımıza çıkar. Büyük olmayan tas formundadır. Sadece Göktürk Devri'nde değil ama aynı zamanda sonraki yüzyıllarda da üretilmişler, XIV. yüzyıla kadar varlık göstermişlerdir.⁸

Tip 6. Armudi gövdelidirler; kaide kısımları düz ya da alçak olabilmektedir, boyunları iç bükeydir ve ağza doğru genişler, halka kulpa sahiptirler (Görsel 3 a-b). Bu tarz kaplara daha çok Kazakistan'da ve Moğolistan'da rastlanmıştır.

Görsel 3a: Sarıkol' (Doğu Kazakistan), VIII-X.yy (Samaşev – Ermolaeva – Kush, s. 105)

Görsel 3b. Bilge Kağan Mezar Külliyesi, VIII.yy (<http://www.ergenekun.com/resimler.html>, 01.11.2013)

7 S. G. Klyāstorniy - D. G. Savinov, *Stepne İmpërii Drevney Evraziı*, Filologičeskiy Fakul'tet SPBGU, S. Peterburg, 2005, s. 226, 236.

8 A. D. Graç, "Arheologičeskie İssledovaniya v Kara-Hole i Mongun-Tayge (Polevoy Sezon 1958g)", *Materiali po Arheologii i Etnografii Zapadno Tuva, Trudi Tuvin'skoy Kompleksnoy Arheologo-Etnografičeskoj Ekspeditsii*, T.I, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960, s. 73-150.

Tip 7. Rozet Formlu; Düz tabanlı, şişkin gövdeli, içbükey boyunludur. Gövde süslemesi rozet formundadır. Bunlar nadir örneklerdendir; Doğu Altay taraflarındaki Talduair I Kurgan 6'dan başka günümüzde Altay'da buna benzer beş adet kabın varlığı bilinmektedir: Katanda, Tuekta, Yustid, Balık-Sook, Bertek, Mongun-Tayga. Mongun-Tayga'dan kabın kulbu, Talduair'den örnek ile aynıdır. Ayrıca benzer ufak şişecikler Kalbak-Şat ve Mongun-Tayga'dan ele geçmiştir (Görsel 4).

Görsel 4. Talduair I Kurgan 6 (Altay), VII-VIII.yy (Kubarev, 2005 fig.14,15)

Tip 8. Kadeh şekline olanlar: Ayak, disk formunda kaide üzerinde düz ya da gövdeye doğru daralarak yükselmektedir, karına doğru ise iç bükey yapar ve düz ya da düz dışa genişleyen gövdeye sahiptir. Bunların Moğolistan (Bilge Kağan Mezar Külliyesi; altın), Altay örnekleri mevcuttur; Güney Sibirya ve özellikle de Minusinsk Havzası'nda iyi bilinmektedirler. Sözü edilen formların gümüş ve altın olarak XIV-XV. yüzyıla kadar varlık gösterdiği belirtilmiştir.⁹

Özellikle Tip 1 ve 3'de Göktürk Dönemi'ne ait bir takım noktalar tespit edilmiştir. Tip 1 Görseller 1.b-f ve Tip 3 Görseller 2.a-b'de ele aldığımız kaplar üzerinde Türk runik yazıtlarını bulmak mümkündür. V. I. Maljuşenko özel koleksiyonuna ait iki adet gümüş kaptan birinde toplan 48 karakterden meydana gelen runik yazıt bulunmaktadır. Yazıttaki ifade tam olarak çözülememekle birlikte, şu kelimeler yakalanmıştır: körm(a)yü “görmeden” ya da sök(ü)rm(a)yü “diz çökmeden (çök-

9 Klyashorniy - Savinov, *age.*, s. 224; Bayar, *agm.*, res. 51.

türmeden”¹⁰ (Görsel 1b). Altay’dan iki kap daha benzer özelliktedir, kaide kısımlarında yazıt ve/veya tamga olarak nitelendirilebilecek işaretlerle karşımıza çıkarlar (Görsel 1 d-e). Form bakımından benzer özellikte ancak uzun boyunlu Kuray IV Kurgan 1’den (Dağlık Altay) gümüş kabın tabanın altında runik yazı ile birlikte bir takım işaretler yer almaktadır (Görsel 2a).¹¹ Hakas-Minusinsk havzasından bir önceki örneğe form olarak benzer iki gümüş kap kaide altlarındaki runik yazıtlarla önem arz etmektedirler (Görsel 2b). Bunların bir özelliği daha çoğunun ele geçtiği mezarlarda ata da yer verilmiş olmasıdır.

VII-VIII. yüzyıla ait tamgalı kaplar ise Göktürk Dönemi’ne işaret etmeleri bakımından oldukça değerlidirler.¹² V. I. Maljuşenko Özel Koleksiyonu’ndaki iki kabın kaidesi altında toplam dört adet tamga kazanmıştır; birinde iki dağ keçisi tamga dikkat çeker (Görsel 1b). Yustud XII (Altay)’de benzer tamga ile karşımıza çıkmaktadır; kabın kaide kısmının dış yüzünde ise yine tamgayı anımsatan bir takım işaretler yer almaktadır (Görsel 1a). Tüekta Kurgan 3’den form olarak bir önceki grubu tekrarlayan kabın kaide kısmında tamgalar ve yazıtlar bulunmaktadır. Tamgalardan birinin koç boynuzunu ya da kuşu andıran şekli görülmektedir (Görsel 1c). Katanda’dan başka bir gümüş kap ise tabanın alt kısmında bazı işaretlere sahiptir (Görsel 1f). Hakas-Minusinsk havzasından iki gümüş kap kaidesi altında Hakasların boy tamgası olduğu düşünülen işaretler vardır (Görsel 2b)

Tip 1 ve Tip 3’e ait kulplu kapların özellikleri arasında kulpların halka şeklinde olması, gövdeye dik olarak yerleştirilmesi ve gövde üzerine perçinlenerek sabitlenmesi bulunmaktadır.¹³ Ayrıca gövde ile kulp arasında ya da kulp üzerinde rozet şekilli pulun yer alması dikkatten kaçmayan bir detaydır. Yine bu tipler içinde kulpları inci tanesi süslemeli olanlar da mevcuttur (Görsel 1c-i; Görsel 2a). Yukarıda değindiğimiz özelliklerle birlikte Tip ve Tip 3 için karakteristik Göktürk Dönemi madeni kapları ifadesini kullanabiliriz.

Tip 7’de olduğu gibi çeşitli eşyalar üzerinde temsil edilen bitkisel form ise VIII-X. yüzyılda Göktürklerde (Sayan-Altay’da) büyük bir yayılım elde etmiştir. Talduair tipi gümüş kapların var oluş zamanı VIII-X. yüzyıl ile sınırlıdır. Tartışmalı olmakla birlikte bu kapların en son tarihleri IX-X. yüzyıldır.¹⁴

10 G.V. Kubarev, “Runic Inscription on a Silver Vessel from the Bratsk Reservoir”, *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus*. – Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2015, s. 55-63.

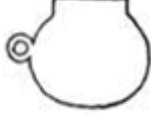

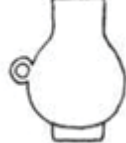

11 A. A. Gavrilova, *Mogil’nik Kudrge kak Istočnik po İstorii Altayskih Plemen*, M.-L. 1965, çiz. XXXI.40

12 Savinov, *age.*, s. 125.

13 B.B. Ovçinnikova, *Tyurkskie Drevnosti Sayano-Altaya v VI-X Vekah*, Sverdlovsk: UrGU, 1990, s. 62.

14 G. V. Kubarev, “Noviy Serebryanij Sosud iz Talduaira”, <http://e-lib.gasu.ru/da/archive/1995/01/st15.pdf>, 01.05.12, çiz. 5.2.

Tablo: 1: Göktürk Dönemi Madeni Kaplar

Tip 1	
Tip 2	
Tip 3	
Tip 4	
Tip 5	
Tip 6	
Tip 7	
Tip 8	

Göktürk Dönemi'ne ait madeni kaplara sadece arkeolojik buluntu olarak rastlanmaz; aynı dönem taş babalar başta olmak üzere kaya ve duvar resimlerinde figürlerin elinde, gerek sunu gerekse günlük hayatla ilgili sahnelerde madeni kapların benzeri tasvirleri ile karşılaşmaktadır. Madeni kaplardan en çok Tablo 1 Tipler 1-6, bu tasvirlerde karşımıza çıkar; özellikle Tablo 1 Tipler 2, 4-6 neredeyse birbir benzer olarak Göktürk Devri taş babalarında betimlenmiştir (Görsel 5 a-b), (karşılaştırma için bkz. Tablo 1). Çoğunlukla erkek savaşçıların elinde betimlenen bu kaplar sunu ya da and kabı olarak ifade edilmektedir, bu da madeni kapların fonksiyonlarının Göktürk görsel sanatına yansması şeklinde kabul edilebilir.¹⁵

Görsel 5a: Altay'dan taş baba,
(Kubarev, 2005, çiz. 5.15).

Görsel 5b: Muhor-Tarhata'dan
taş baba, (Graç, tabl. XXXV, 205).

Yukarıda da değindiğimiz gibi benzer durum kaya resimlerinde de mevcuttur; Moğolistan Dağlı Altay'dan kaya resmi üzerindeki kompozisyonda sağ elinde muhtemelen sunu kabı ile bir süvari gösterilmiştir. Kaideli, şişkin karınlı ve kulplu bu kap, bizim Göktürk Dönemi madeni kapları ilgili tabloda verdiğimiz "Tip 3"e benzerliği ile dikkati çekmektedir (Görsel 6).

15 Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler", *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-Belleten* 2000, Ankara 2001, s. 95-146.

Görsel 6: Moğolistan, Dağlık Altay, (Güneri, fig.132)

Yine özellikle Göktürk Dönemi'ne ait madeni kaplar üzerindeki tamgalara çoğunlukla Göktürk Dönemi'ne ait Bilge Kağan, Kültigin gibi yazıtlarda ve kaya resimlerinde rastlanılması, üzerinde durulması gereken başka bir noktadır (Görsel 7).

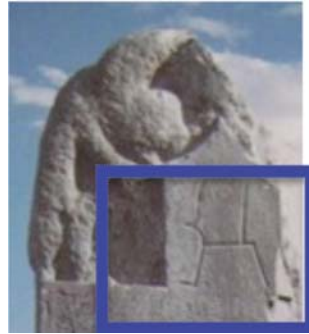
V. I. Maljuşenko Özel Koleksiyonu

Bilge Kağan Yazıtı

Yüstü XII, gümüş kap

Kültigin Yazıtı

Tüekta, Kurgan 3

Görsel 7

Sonuç olarak; Göktürk Devri madenî kapları çoğunlukla gümüştan (alaşım) üretilmiştir ve VIII. yüzyıla işaret etmektedir; sonraki yüzyıllarda da bunların kullanımları devam etmiştir. Söz konusu kapların büyük bir kısmı şişkin gövdeli, iç büyük boyunlu ve düz tabanlı ya da alçak kaidelidir. Bunun dışında çok sık olmamakla birlikte, yuvarlak tabanlı ve ayaklı yani kadeh biçiminde kaplara da rastlanmıştır.

Sekiz tipe ayırarak tanıtmaya çalıştığımız Göktürk Dönemi madeni kaplarından Tip 1 ve Tip 3 gövde ya da kulp üzerinde rozet formuna, tamgaya, yazıta sahip olma gibi özellikleri ile diğer tiplere göre ayrıcalıklı bir yere sahiptirler. Bunlardan özellikle tamgalı ve/veya yazıta sahip kaplar Göktürk Dönemi'ne aidiyetlerini belgelemiş olarak düşünülebilirler. Bu madeni kaplara Göktürk Dönemi tasvir sanatında da rastlanması söz konusu madeni kapların ritüel amaçlı kullanımlarının ve önemlerini bir kez daha vurgulamaktadır.

Kaynaklar

Bayar, Dovdoi, “Eski Türk Anıtları ve Taş Heykelleri”, *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu*, ed. Samih Rifat, Sakıp Sabancı Müzesi, İstanbul 2006, s. 92-110.

Berştam, A. N. (haz.), *Trudi Semireçenskoy Arheologičeskoj Ekspeditsii “Çuyskaya Dolina”, Materialı i İssledovaniya po Arheologii SSSR*, no.14, Moskva 1950.

Borodovskiy, Andrei , “Metal Makeup of the Old Turkic Silver Ware of Southern Siberia”, 3. *Uluslararası Avrasya Arkeoloji Kongresi. Avrasya’da Türklerin Etno-Kültür Tarihi. ICEA 2011 Demirci Bildiriler*, ed. Semih Güneri, Anadolu Avrasya Enstitüsü, Bilim Ofset, İzmir 2012, s. 11-14.

Butanayev Viktor Yakovleviç - Aktaş Erhan, “Hakasya’dan Runik Yazılı Yeni Bir Gümüş Maşrapa”, *Karadeniz*, S. 14, 2012, s. 188-195.

Çoruhlu, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı İç Asya’da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2017.

Çoruhlu. Yaşar, “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 2000, Ankara 2001, s. 95-146.

Dosimbayeva, Aiman, *Žapadny Tyurkskiy Kaganat Kul’turnoe Nasledie Kazahskoy Stepi*, Almatı 2006.

Gavrilova, A. A, *Mogil’nik Kudırge kak İstoçnik po İstorii Altayskiy Plemen*, M.-L. 1965.

Graç, A. D., “Arheologičeskie İssledovaniya v Kara-Hole i Mongun-Tayge (Polevoy Sezon 1958g.)”, *Materialı po Arheologii i Etnografii Žapadno Tıvi, Trudi Twinskoy Kompleksnoy Arheologo-Etnografičeskoj Ekspeditsii*, T.I, İzdatel’stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1960, s. 73-150.

Güneri, Semih, “Orta Asya’da Türk Kültürünün Arkeolojik Kaynakları (OTAK) Projesi: Moğolistan Altay Dağları Bölgesi 2009-2010-2011 Yılı Çalışmaları”, 3. *Uluslararası Avrasya Arkeoloji Kongresi. Avrasya’da Türklerin Etno-Kültür Tarihi. ICEA 2011 Demirci Bildiriler*, ed. Semih Güneri, Anadolu Avrasya Enstitüsü, Bilim Ofset, İzmir 2012, s. 41-158.

Klyaştorıny, S. G. - Savinov, D. G., *Stepne İmperii Drevney Evrazii*, Filologičeskiy Fakul’tet SPBGU, S. Peterburg 2005.

Kubarev, G.V., *Kul’tura Drevnyh Tyurok Altaya (po Materialam Pamyatnikov)*, Akademiya Nauk Sibirskoe Otdelnie İstitut Arheologii i Etnografii, Novosibirsk 2005.

Kubarev, G.V., “Runic Inscription on a Silver Vessel from the Bratsk Reservoir”, *Interpreting the Turkic Runiform Sources and the Position of the Altai Corpus*, Klaus, Berlin 2015, s. 55-63.

Kubarev, G. V., “Noviy Serebryanuy Sosud iz Talduaira”, <http://e-lib.gasu.ru/da/archive/1995/01/st15.pdf> , 01.05.12.

Kubarev, Vladimir, “Kamenne Babi”, *Tyurkskoe Nasledie Evrazii VI-VIII. vv*, Almatı, 2012, s. 99-144.

Oktay, J. Özlem, *VI-IX. Yüzyllarda Orta ve İç Asya’da Maden Sanatı: Göktürk Devri* yayınlanmamış doktora tezi, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

Ovçinnikova, B.B, *Tyurkskie Drevnosti Sayano-Altaya v VI-X Vekah*, Sverdlovsk: UrGU 1990.

Samaşev, Z. – A. Ermoleva – G. Kuş; *Drevnie Sokrovisha Kazahskogo Altaya*, Öner, Almatı 2008.

Savinov, D. G., *Narodi Yujnoy Sibiri v Drevnetyurkskuyu Epohu*, Leningradskogo Universiteta, Leningrad 1984.

Vaynşteyn, Sev’yan İ., *İstoria Narodnogo Iskusstva Tuvı*, Moskva 1974.

<http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2000/05/11.html>, 05.05.2018.

http://altay.gasu.ru/RUNIKA_1.HTML , 05.05.2018.

